

Abraham Kuyper Lezing 2025

Vrije Schrijver Désanne van Brederode

19 mei 2025

Vrije Universiteit Amsterdam

Toen ik net als student in Amsterdam woonde, vanaf 1990, kon ik erg bang zijn voor zonderlinge mensen – vooral voor degenen die hardop spraken tegen niemand. De stevige schreeuwers en vloekers onder hen vond ik eng, maar ronduit sinister waren degenen die op kalme toon hele monologen afstaken tegen een onzichtbare ander. Inmiddels ben ik alweer tientallen jaren vertrouwd met het fenomeen. Mijn vrees heeft plaatsgemaakt voor gelatenheid, mijn van angst en achterdocht doortrokken fascinatie is gaandeweg veranderd in mildheid, soms gemengd met mededogen. Wat is er in iemands leven gebeurd, dat hij of zij op het dwangmatige af moet blijven praten tegen zichzelf of een denkbeeldige ander, en zelf niet eens meer lijkt op te merken dat hij of zij dit doet? Zijn er alcohol of drugs in het spel, of gaat het om een stoornis in het brein? Kan het zijn dat deze verwarde persoon zélf juist heel angstig is, en door te praten een veilige muur rond zich optrekt, waardoor prikkels minder hard binnenkomen? Is het een vorm van bezweren?

In de loop der jaren kwamen er steeds meer mensen bij, niet alleen in de grote steden, die hardop spreken tegen niemand. Mensen die er bepaald niet uitzien als verwarde, zichzelf soms verwaarlozende zwervers. Ze zijn vaak opvallend jong, mooi, fit en verzorgd en nog frappanter: hoe duurder hun outfit, hoe luider en langduriger de monoloog.

Ik geniet van de absurde aanblik en stel me soms voor dat mijn moeder, die al 28 jaar geleden stierf, voor één dagje terugkeert uit het rijk van de gestorvenen, om met mij door het Amsterdam van vandaag rond te lopen.

Het zou me niet verbazen als ze, eenmaal bekomen van de eerste schrik, met veel plezier naast de draadloze bellers zou gaan staan, om zoveel mogelijk woorden en zinnen op te vangen. Af en toe zou ze het luisteren onderbreken en een vreemd begrip noteren, om me later te naar de betekenis ervan te vragen – in de meeste gevallen zou ik haar het antwoord schuldig moeten blijven, of we zouden samen maar wat gokken. Ik ben ervan overtuigd dat ze zich zou schampen aan rare zinsconstructies die inmiddels zo normaal zijn geworden dat je ze zelfs in boeken en kranten aantreft. Maar ten slotte zou ze zich over het gevoel van vervreemding heen zetten, en over haar verontwaardigde oordelen en bijtende grappen, en met gesloten ogen luisteren naar de toon van de stemmen. Want als mijn moeder iets kon, dan was het luisteren, dwars door de woorden heen. Van stemmen naar stemmingen. En zó luisteren, gaf soms van alles prijs over de spreker, ongezoekt.

Zeker, luisteren kun je tegenwoordig óók leren. Het is belangrijk om te leren luisteren naar je eigen lichaam, of naar je innerlijke kind, of naar je hart, of naar je onderbuik. Er zijn tips, trucjes en technieken om een ander te laten merken dat we hem of haar écht horen, met belangstelling, en kennis van lichaamstaal is daarbij onontbeerlijk. Cursussen, Youtube-tutorials, boeken: ook aan effectief communiceren worden heel wat woorden vuilgemaakt.

Je zou het de beurs van de roepende mensen kunnen noemen. Een immens marktplein waarop we onze geestelijke goederen aanbieden en betekenisgeving aanschaffen, nieuw of oeroud.

Al vele jaren, vanaf mijn debuut in 1994, ben ik onderdeel van deze markt. Wat me daarbij dwarszit, is de nog almaar wijder wordende ruimte tussen de woorden waarvoor we worden betaald, al is het vooral met duimpjes, een boekenbon of een bos bloemen - en het dagelijkse leven. In mijn vak wordt er veel geklaagd over taalverloedering ontlezing en desinteresse voor kunst, wetenschap, en filosofie. Al decennia gaat het allemaal bergafwaarts. Dat is waar.

Maar waar is de hand in eigen boezem?

Als je het allemaal wél volgt, het deelt op de socials, er je mening over geeft... Ben je dan betrokken, geëngageerd?

Ik schaam me vaak dat ik het niet allemaal kan bijhouden. En ik schaam me nog meer als ik op een podium praat over iets belangrijks, terwijl ik weet dat ik er zelf nauwelijks naar leef. Het diepste is de schaamte wanneer ik bijvoorbeeld iets moois lees of hoor of zie over een fenomeen, een kracht als ´ hoop ´, zoals in de afgelopen Maand van de Filosofie, en eerder al bij de opening van het Academisch Jaar alhier, en meteen na mijn ontroering over zoveel inspirerende gedachten, moet vaststellen dat er alleen al in eigen vele duizenden mensen zijn die niets aan die prachtige gedachten hebben, zolang we ze niet aanzien, naast ze gaan staan, in duurzame, wederkerige vriendschap, en ze geen beroep op ons kunnen doen. Mensen wier enige sprankje hoop nog slechts anderen geldt. Hun kinderen, hun land ver weg, nu nog in puin. Mensen die bidden dat hun gammele smartphone het niet zal begeven, want dat is hun enige bezit van waarde, hun life-line met geliefden, hun verzamelplaats van elders wreed vernietigde herinneringen.

Er lijken twee reacties op de eigen onmacht mogelijk: je onderzoekt het via lezen, denken en schrijven, om op die manier een weg te vinden uit de impasse – en daarover te óók weer te spreken.

Of je gaat gewoon handelen, Een pan soep brengen, een brief schrijven aan een

gevangene, een middag zwerfvuil opruimen. Om al doende te ontdekken waar je, zoals dat heet, 'het verschil kunt maken', met aantoonbare resultaten op de korte termijn. Als je dan eventjes je bijdrage hebt geleverd, kun je je daarna onbezwaard richten op eigen wensen en geluk.

Beide reacties kennen we van mensen die, vaak zo rond hun vijftigste, na een crisis, een burn out, een hartinfarct, terugblikken op hun leven en loopbaan. Mensen die op zoek zijn naar verdieping, naar een visie die het grotere geheel zichtbaar maakt en richting geeft

Of die juist kláár zijn met alle mooie theorieën, en gewoon lekker willen leven, van dag tot dag, doen wat nú goed voelt, want morgen kan alles anders zijn.

Volgens toneelschrijver en filosoof Friedrich Schiller bewegen mensen vaak tussen twee uiterste de één kiest de **vormdrift** – hij neemt afstand, wil ordenen, nadenken over het goede, morele leven en universele, eeuwige patronen en wetmatigheden in de chaos ontdekken, deugden en plichten.

De ander volgt de **stofdrift** – leeft in het moment, vanuit emotie of behoefte, zonder al die grote vragen. Morgen is alles weer anders, bovendien zijn we eindige wezens.

Maar, zegt Schiller, tussen die twee ligt iets anders: de **speeldrift**.

En daarin ontstaat vrijheid – niet door te vluchten in denken, of te verdwijnen in doen, maar door de beweging tussen beide toe te laten.

Niet kiezen, maar spelen. Daar begint verbeelding.

Onze speeldrift omvat beide tendensen, maar op zó'n manier, het woord zegt het al, dat wij ermee kunnen spelen, in plaats van er ofwel zelf speelbal van te worden, of één van de twee als een loden bal aan een ketting rondom onze enkel van ons af te werpen, menend dat we van al het aardse en vergankelijke, of juist van al het oppermachtige metafysische en transcendente zijn bevrijd.

En voordat ook dit weer klinkt als een theorie: speeldrift begint pas waar we ook daadwerkelijk beginnen te spelen.

Laat me nog eens terugkeren naar al die hardop sprekenden, verward of bellend, dat doet er even niet toe. We kunnen onze ergernis reguleren door maatregelen in te stellen, zoals de stilte-coupés in de trein.

Of we bedenken theorieën over hoe het zo gekomen is. Wie spreekt, lijkt controle te hebben, maar spreekt wellicht om niet te voelen hoe stuurloos hij of zij is, in een onstuimige zee van constante prikkels. Zoiets.

Maar de Spieltrieb komt pas om de hoek kijken, waar we de praters de praters laten en onszelf iets gaan afvragen over de onzichtbare toehoorder. Praat die zonderlinge man of vrouw tegen of met zichzelf? Of tegen een verzonnen vriend? Tegen een overledene?

Tegen een engel? Of probeert hij veeleer een demon op afstand te houden? En wie is die luisteraar aan de andere kant van de telefoonlijn? Waar is hij of zij? Waarom wordt er zo weinig teruggezegd? Het kan in alle gevallen buitengewoon interessant worden, spannend zelfs, om de aandacht te verleggen van de prater en de woorden, naar diegene die er niet is, niet zichtbaar, tastbaar voor ons, en door onze interesse een wereld te betreden die onze verbeelding ons stap voor stap ontvouwt, met uiterste precisie, dat wil zeggen: zodra we ons er niet meer om bekommeren of we de waarheid ooit zullen naderen, maar met plezier doordenken, doorvoelen, op dat wat zich aandient.

Eén van de opdrachten die ik de studenten creatief schrijven had willen geven, maar daar kwam het helaas niet meer van, was een personage maken van de persoon tegen wie gesproken wordt, ruim een uur lang, over de telefoon, door een razende ex-geliefde – in de toneelmonoloog *La Voix Humaine* van Jean Cocteau.

Helaas, ik kwam er niet aan toe. Zoals ik het afgelopen jaar ook bijna niet toekwam aan het schrijven van fictie. Maar pas door het schrijven van fictie te missen, ontdekte ik hoezeer het mij heeft gevormd en veranderd en blijft veranderen. En dat bemerkte ik ook aan de studenten. Hoe beschrijf je een ruimte, een landschap, stadsgezicht, een interieur op zo'n manier, dat een lezer er niet slechts een beeld van heeft, maar ook wéét wat voor sfeer er hangt, of in welke stemming een personage of verteller deze plek waarneemt? Hoe vormen we ons zo razendsnel, en met zo weinig aanwijzingen, een indruk van deze mens, diens binnenwereld?

Hoe weten we wat we weten? Hoe kan het dat we, als we er samen over praten, steeds weer mogen ontdekken dat we min of meer hetzelfde blijken te weten – terwijl het er niet staat? Dat in het lezen, schrijven en verbeelden al onze zintuigen meedoen en intiem op elkaar betrokken zijn?

Hoewel ik het afgelopen jaar geen fictie schreef, hoogstens aanzetjes daartoe, ontdekte ik dat ik mezelf op stille momenten wel degelijk verhalen blijf vertellen, puur om het plezier van verbeelding. Die verhalen blijven vaak binnenshoofds, binnensmonds – maar de fantasie wil mogen blijven oefenen. Dat is al jaren zo.

Ik geloof dat zorgvuldig fantaseren – herlezen, schrappen, herschrijven – een vorm van zeer beweeglijk, actief mediteren is. Het houdt het geestesoog open. En het geestesoor luistert mee: naar wat niet wordt gezegd, niet wordt gezien, maar toch iets in ons kan aanraken.

Zelfs autobiografisch schrijven is iets anders dan praten – tegen jezelf, tegen een ander of een scherm – met het verlangen om begrepen te worden.

Taal houdt op een middel, een al dan niet effectief communicatiemiddel te zijn. Het wordt materiaal waarmee we kunnen scheppen, ruimte scheppen, voor de verbeelding die zowel werelden buiten ons als binnen in ons opent.

Twee krachten in ons die hiermee nauw zijn verbonden, zijn onbevangenheid en ontvankelijkheid. Het spel kan pas beginnen als we alles wat we al menen te weten terzijde schuiven, ons niets meer afvragen over zin, nut, betekenis, effect en doel.

In de Spieltrieb komen aandacht voor het uiterst particuliere, en voor de taal, de klanken en beeldenrijkdom zelf, de stijl, de toon, de esthetiek op zo'n manier samen, dat er een heel andere, complexere, meer gelaagde vorm van mensenkennis ontstaat dan wat we doorgaans met die term aanduiden. Om in de huid te kruipen van een personage, dit vreemde 'ik' te worden, moest je tijdelijk jezelf vergeten, je zelfbeeld, karakter. Je eigen ervaringen, normen en waarden en goede bedoelingen offeren, en je gedachten aan mogelijke oordelen van anderen, Schillers hartsvriend Goethe noemde dit in het gedicht *Selige Sehnsucht* 'Stirb und werde'. Sterf, en word.

Daarin ontstaat geen universele moraal, maar een persoonlijk ethisch inzicht. Intuïtief.

Zoals een acteur die niet alleen nabootst of regieaanwijzingen volgt, maar stap voor stap improviseert met wat er uit de verbeelding op hem afkomt. Deze vrucht van de speeldrift is niet maakbaar door uitsluitend de kunst van anderen tot ons te nemen. Daarin kunnen we toch een toeschouwer blijven, zelf bepalen wanneer we ons laten raken, en weer verdergaan.

Iets in gang zetten is één ding. Daar is niet meer voor nodig dan een druk op een knop, en dan kunnen we zelf weer iets anders gaan doen. Zoals met onze was- en afwasmachines. We laden ze vol, voegen zeep toe, zetten het gewenste programma aan, en halen er na een bepaalde tijd de schone kleren of het vaatwerk weer uit. Met de handen in het sop de borden, kopjes, het bestek afwassen, of de t-shirts, onderbroeken, lakens, handdoeken en sokken wassen, is een heel andere ervaring en velen van u weten dat er tijdens zo'n klus, hoe vervelend ook, zeker als er geboend moet worden op restjes en vlekken die zich niet zomaar laten wegspoelen, ingevingen kunnen ontstaan die niet binnenvallen als we er echt voor gaan zitten, of de tijd nemen voor een inspirerende wandeling, of in een totaal schone werkkamer plaatsnemen achter een totaal nieuw moleskinboekje, een ouderwetse vulpen in de hand. Afwassen, sopwerk en zelfs douchen worden opvallend vaak genoemd als bezigheden die de verbeelding wekken. Zwemmen ook wel, en varen en vissen. Ook de regen kan wonderen doen.

Misschien niet zo gek als we bedenken dat water stroomt, vanzelf het diepste punt zoekt, de harde kanten van de dingen haalt en tastbaar, maar toch ongrijpbaar is. En een midden toestand is tussen ijs en damp. Net als verbeelding.

Ik geloof dat de toenemende polarisatie – ook die in onszelf, tussen de denker en de doener – geen kloof is die overbrugd moet worden, maar een bedding waarin verbeelding kan stromen: speels, levendig, meanderend van bron naar zee, de harde randen van onze overtuigingen langzaam afslijpend.

Natuurlijk, zonder het vuur van de geestkracht, de liefde, het enthousiasme, de loutering, zouden we modderige en voortmodderende wezens blijven. Nat sprokkelhout dat met de beste wil van de wereld geen vlamvat.

Maar zonder water, speeksel, verkoelend, fris bruisend spraakwater, kan zelfs de vurigste toespraak veranderen in niet te blussen, oorverdovende, zielsverblindende, roesachtige propaganda. Aanstekelijk, ja, maar evenzeer verzengend.

De verbeelding en het spelen bevrijden ons van een te veel aan mooie, maar onvruchtbare ideeën en van een te veel aan slim, snel pragmatisme, waarmee we onszelf voortdurend aanprijzen en in de kijker spelen op de grote markt van woorden en daden die het verschil zouden kunnen maken – maar waarmee we eigenlijk vooral onze onmacht tot zwijgen brengen.

Ik geloof dat we elkaar op een andere manier kunnen horen. Niet met woorden maar dienend. Knielend. Met een teiltje, water en een handdoek. Onze handen rondom de blote voeten van de ander die toevallig op onze weg komt. Die al een levensweg heeft afgelegd, en op weg is naar een andere, veranderde versie van zichzelf, al heeft hij amper een vermoeden wat hem of haar nog te wachten staat op de route, welke doodlopende wegen hij nog zal moeten inslaan, hoe vaak hij nog zal verdwalen, of op zijpaden juist ontdekt wat hij meende te vinden op het brede spoor van A naar B. Een eerbetoon aan voeten, die horen en zien wat zich eronder bevindt, zonder dat wij zelf hoeven kijken en luisteren voordat we een volgende stap zetten.

Die voeten, die helpen ons rechtop staan en vooruitgaan, en we noemen ze onze ‘onderdanen’, maar zij doen ons voor hoe we ook in ons voelen, denken, onze spelende verbeelding, vol vertrouwen onderweg kunnen blijven. Om rotsblokken en ravijnen heen, en ondanks pijn, eeltknobbels, blaren, wonden.

Menige vluchteling kan het u vertellen, maar we luisteren liever naar de verhalen van wie vrijwillig op reis ging, de Camino liep.

Laten de voeten het u zelf maar vertellen. Aan uw handen. Of leg uw eigen voeten in de handen van een vreemde. De verbeelding doet de rest.

Voetenwassen is geen creatieve scheppingsdaad, maar een herscheppingsdaad die zowel rust geeft, als nieuwe energie.

Tussen jou en mij begint er iets te stromen. En dat kan blijven stromen, als een rivier die

de oevers zowel scheidt als verbindt. Er danst regen in, er glanst vlammen zonlicht in en soms allebei en op dat donkere én zilveren, gouden moment, doet de hemel mee en bouwt een brug van welonderscheiden en toch onbegrensde kleuren, in een vorm die perfect is, en toch onstoffelijk, niet te grijpen, niet op te meten: de regenboog.

Aan het einde ervan bevindt zich geen pot goud. Er is geen einde, of hoogstens een open einde. Een begin. Van een verhaal dat alleen gehoord kan worden als we het leven. Als we een tijdje met elkaar oplopen, zwijgend, in elkaars schoenen, of in elkaars voetsporen. Als we elkaars voeten eren, schoonwassen, laten wassen, louter om de schoonheid ervan.

Het wassen van voeten komt in verschillende culturen en spirituele tradities voor – als teken van zorg, eerbied, voorbereiding. In onze tijd staat het misschien pas in de kinderschoenen. Maar het raakt aan iets dat tijdloos is.

Het herinnert ons eraan dat wij mensen altijd onderweg zijn, ja. Maar het is altijd maar de helft van het verhaal. Er is ook veel onderweg naar ons. Daarbij staan we soms met een mond vol tanden. Of nog beschamender: met lege handen.

Is dat erg? Nee. Want net daar passen vreemde, vermoeide en moedige voeten in. Hoe mooi is dat?